

**Humanisten zijn ridders van deze tijd die zich met moed en realiteitszin een weg banen in de vreemde, vrije wereld. Dat beeld roept 'De onvoltooide tuin' van de Franse denker Tzvetan Todorov op. Aan dit onlangs verschenen boek kunnen Nederlandse humanisten een kompas ontlenu.**

Ergens aan het einde van de Middeleeuwen werd de westerse mens opnieuw geboren, en ditmaal vrij. Desgewenst kon hij afscheid nemen van in steen gebeitelde wetten, van een maatschappij waarin geboorte je positie in de maatschappij bepaalde, en van een zelfbeeld waarin je transparante ziel altijd doorgrond werd door hogere machten. Deze Renaissance betekende voor veel mensen een enorme opluchting, en het westen is terecht trots op die verworven vrijheid. Maar die vrijheid had een prijs, en we zijn in zekere zin nog steeds met de afbetaling bezig. Want vrijheid brengt ook onrust, onzekerheid, onveiligheid. Het is niet meer zo duidelijk hoe we een goed leven moeten leiden.

Wat is wijsheid in zo'n situatie? Tzvetan Todorov, in de jaren zestig van Bulgarije naar Frankrijk getrokken en inmiddels onderzoeksdirecteur van het Centre Nationale de la Recherche Scientifique in Parijs, gaat te rade bij de geschiedenis. In zijn boek 'De onvoltooide tuin', dat net in vertaling is verschenen, brengt hij in een flink tempo in kaart hoe Franse denkers vanaf de Renaissance hebben gepoogd om te gaan met die nieuw verworven vrijheid. Hij onderscheidt vier reacties: de conservatieve, de 'sciëntistische', de individualistische en de humanistische. En wat is volgens Todorov de meest complete, wijze en beste opstelling?

Jawel, die van de humanisten!

Die opsteker kunnen Nederlandse humanisten wel gebruiken, gewend als zij zijn om afgeschilderd te worden als brave, verstandige, maar ook nogal saaie burgers die zo graag nuances in de kantlijn willen plaatsen en daarvoor nauwelijks gehoor vinden bij media. Todorov biedt een heel ander zelfbeeld: humanisten zijn ridders van deze tijd die zich met moed en realiteitszin een weg banen in de vreemde vrije wereld.

Natuurlijk heeft Todorov makkelijk praten; in het door-en-door verpolitiekt Franse intellectuele debat worden de zaken allemaal wat scherper gesteld dan in de Nederlandse polder. En zelfs hij merkt al op dat het humanisme, die 'onderliggende ideologie van de moderne democratische staten', juist door zijn alomtegenwoordigheid al snel onzichtbaar of grauw dreigt te worden. Toch is het humanisme als denkstroming in Frankrijk aan een opmerkelijke 'revival' bezig. Todorovs boek is daarvan een mooi voorbeeld en ik denk dat de Nederlandse humanisten er een kompas en heel wat zelfrespect aan kunnen ontlenu.

### **Individueel zoeken**

Boos, berustend of blij. Zo kun je de reactie typeren van respectievelijk de conservatieven, de sciëntisten en de individualisten op die ruwe overgang van een wereld waarin de positie van iedereen een onwrikbaar gegeven was naar een wereld waarin mensen zelf waarde en betekenis geven aan hun omgeving.

De conservatieven (Todorov zoomt in op de Franse sociaal-filosoof De Bonald, maar je kunt ook denken aan christelijk rechts of aan anti-feministen) zijn daar niet blij mee. Zij geloven wel dat mensen in principe hun eigen keuzes kunnen maken, maar verwachten er niet veel goeds van. Al dat individuele zoeken verbrokkelt in hun ogen de samenleving en tast de grondslagen van de moraal aan. Conservatieven zouden de verworven vrijheid liever weer inruilen voor rust en stabiliteit.

De tweede grote denkrichting die Todorov onderscheidt, die van de sciëntisten, omhelst één aspect van die verworven vrijheid: het geloof dat de mens op eigen kracht de structuur van de wereld kan doorgronden. Sciëntisten geloven dat de wereld, inclusief de mens, in principe

volledig te kennen is. Probleem is wel dat de vrijheid van de mens op die manier verdampt als mist in de ochtendzon. De mens déntkt mis-schien vrij, maar zijn handelingen zijn bepaald door historische of wetenschappelijke processen. Zo wisten de marxisten dat de geschiedenis onvermijdelijk uitmondt in de communistische heilstaat. Zo weten sociobiologen of economen precies wat mensen drijft: de drang naar het voortbestaan van de soort dan wel de drang om de beste spullen voor de beste prijs te scoren. Door op eigen gezag de wereld te verkennen, hebben de sciëntisten 'ontdekt' dat vrijheid een illusie is.

De derde groep, de individualisten, is het met die conclusie helemaal niet eens. Het kenmerkende van mensen is vanuit hun optiek nu juist dat zij de vrijheid hebben om tegen vanzelfsprekendheden in te gaan. En die vrijheid is alleen maar fijn. Het is prima dat er geen duidelijke gemeenschappelijke moraal meer is, want elk mens weet zelf het beste wat goed voor hem is. Todorov ziet in markies De Sade de belangrijkste vertegenwoordiger van het individualisme, maar noemt ook de dichter Baudelaire en de dandy's. Een hedendaagse incarnatie van dit individualisme is te herkennen in de levenshouding die een televisiezender als Yorin - de opvolger van Veronica - propageert.

Humanisten ten slotte nemen een middenpositie in. Net als de conservatieven hechten ze waarde aan sociale verbanden. Net als de sciëntisten geloven ze in de kracht van het menselijk intellect. En mét de individualisten geloven ze dat het reduceren van mensen tot een product van oorzaken en gevolgen de menselijke wilskracht onderschat. Neem daarbij hun onvoorwaardelijke liefde voor de vrijheid en het is duidelijk, aldus Todorov, dat we bij humanisten te raden moeten gaan om te kijken hoe we autonomie en gezamenlijkheid zouden kunnen combineren. En dat is van cruciaal belang, want het grootste probleem van de huidige tijd is dat we geen goede balans tussen die twee weten te vinden. Maar eerst een waarschuwing. Het humanisme kent ook twee valkuilen: hoogmoed en argeloosheid.

### **Praten, praten, praten**

De hoogmoedige humanist en de argeloze humanist ben ik regelmatig tegengekomen in de humanistische wereld. De hoogmoedige humanist is die man (meestal) die denkt dat de natuur de slaaf is van de mens.

Met zijn ratio zal de mens uiteindelijk de natuur naar zijn hand zetten. Elk verlangen naar spiritualiteit is 'onwetenschappelijk' en dus fout; christenen, of moslims, of wat voor gelovigen dan ook zijn mensen die zichzelf voor de gek houden.

De argeloze humanist is die vrouw (meestal) die gelooft dat de mens in essentie een goed, edel wezen is, dat vanzelf nobel wordt als het maar in liefde wordt opgevoed. Ruzies en oorlogen zijn jammerlijke verstoringen van een harmonie die je weer kunt herstellen door liefde, aandacht - en praten-praten-praten natuurlijk.

De hoogmoedigen vergissen zich; de mens is dan wel geen slaaf van de natuur, maar daaruit volgt niet dat de natuur de slaaf is van de mens. Het is bovendien helemaal niet nodig zo tekeer te gaan tegen religie; er is niets mis met religieus gevoel, zolang je maar niet denkt dat handelingen een theologische rechtvaardiging nodig hebben. En de argelozen hebben de aard van de vrijheid niet goed begrepen. De menselijke vrijheid om te kiezen betekent dat ze ook het slechte kunnen kiezen. Je kunt hopen - en proberen te bewerkstelligen - dat de mens

zich edel gedraagt, maar het is onnozel om te denken dat onze natuurlijke neigingen zonder meer goed zijn.

Van dit slag humanisten moet je het dus niet hebben als je wilt dat het humanisme in Nederland weer een partijtje mee blaast. De humanist waar Todorov heil van verwacht (Todorov beroept zich daarbij met name op denkers als Montaigne, Rousseau en Constant) neemt daarentegen een hybride positie in. Hij of zij is vóór autonomie, maar ook voor gemeenschappelijkheid. Vóór vrijheid, maar ook voor gebondenheid aan een moraal. Zo'n middenpositie kan al snel wat bleekjes overkomen. Maar dat hoeft niet. Daarvoor zullen humanisten duidelijk moeten maken dat ze geen middenpositie innemen omdat ze voorzichtige schipperaars zijn, maar omdat ze geloven dat leven nu eenmaal schipperen is. Meerdere waarden structureren een mensenleven, en je kunt niet zomaar enkele waarden buiten boord te kieperen. De straf die daarop staat is vlakheid.

### Onbeduidend

Wat humanisten met die opstelling kunnen betekenen in het Nederlandse debat, wordt het beste duidelijk door ze te confronteren met die drie andere, klassieke reacties op 'het probleem van de vrijheid': de conservatieven, de sciëntisten en de individualisten.

Laten we beginnen met de conservatieven, want dat is makkelijk. Het conservatisme is een betrekkelijk onbeduidende stroming in het Nederlandse landschap. Er zijn nog wat orthodoxe christenen, er komen wat orthodoxe moslims bij, we hebben onze anti-feministen, homohaters en familieverheerlijkers, maar dat is een minderheid die we met de rest van ons wel in toom houden. Daarvoor zijn de voordelen van de vrijheid te evident - die verkopen zichzelf wel. Je kunt als humanist wel je stem laten horen tegen dogmatisme en onverdraagzaamheid, maar dat is pleiten voor een gewonnen zaak - zonde om al je energie in te steken. Dominanter, en tegelijk moeilijker te herkennen, zijn de individualisten en de sciëntisten. Ik denk dat humanisten zich op een zinvolle wijze kunnen profileren door in debat te gaan met deze groepen.

Het technische sciëntisme - dat we misschien beter instrumentalisme kunnen noemen - is aan een flinke opmars bezig. Het Paarse Kabinet verenigt al bijna een decennium de klassieke ideologische tegenpolen van links en rechts, met als kennelijke prijs dat het in de politiek nauwelijks meer gaat over ideologie. Onze politici zijn vakbekwaam, maar bloedeloos. Hun doel is kwaliteit, in plaats van het realiseren van idealen. Doen er zich problemen voor, dan raadpleegt het kabinet het liefst deskundigen. Alsof kennis altijd de oplossing is, alsof een beroep op visie een soort subjectieve, onwetenschappelijke instelling verraadt. Dit instrumentele denken heeft tot gevolg dat we nog maar één gemeenschappelijke taal tot onze beschikking hebben: die van het geld. Het verzekeren van economische welvaart wordt zo het enige erkende doel van de politiek. En dat dwingt ook het verzet tegen politieke beslissingen in een bepaalde mal. Ondewijzers en verplegers die verlangen naar meer maatschappelijke erkenning, eisen dus meer geld, want dat is de taal van de politiek geworden. Bij problemen zoeken sciëntisten hun heil in technische oplossingen in plaats van een debat over waarden aan te gaan. Dit leidt tot een vervlakking van het collectieve debat.

### Ijsberen

De individuele vrijheid die we sinds de Renaissance verworven hebben, is iets om blij mee te zijn. Maar dan moet die vrijheid wél goed begrepen worden, en dus niet op de libertaire manier van de op genot gerichte superindividualisten die de makers van veel tijdschriften, televisieprogramma's en reclames in ons zien. Vrijheid bestaat juist dankzij de beheersing en zelfregulering die voortvloeit uit een internalisering van

**Humanisten durven het woord 'moraal' nauwelijks in de mond te nemen, bang om voor belerende zedenmeesters te worden uitgemaakt.**

waarden. Daarom denk ik dat er meer over waarden, en dus over moraal, gepraat moet worden.

Humanisten durven het woord 'moraal' nauwelijks in de mond te nemen, kennelijk bang om voor belerende zedenmeesters te worden uitgemaakt. Maar waarom zou je per se op belerende toon over de gewenste gemeenschappelijke waarden moeten spreken? De noodzaak van waarden voelen, is heel wat anders dan weten wat goed is voor jezelf en een ander. Ik heb vaak het gevoel dat de aversie tegen moralisme niet zozeer schuilt in het praten over morele waarden zelf, als wel in de toon waarop dat traditioneel gebeurt. Het lijkt me de kunst voor humanisten om de juiste toon te vinden.

Individualisten vergissen zich in nog een ander opzicht: ze miskennen hoezeer mensen met elkaar verbonden zijn. Mensen zijn door-en-door sociaal: ze groeien op door en temidden van de zorg van andere mensen. Zo leren ze hun taal, zo leren ze zichzelf begrijpen, alleen zo overleven ze. Wij zijn geen ijsberen die elkaar in de paartijd ontmoeten en na de bevruchting maken dat we weggelopen. Ze leven met elkaar. Die inherente sociabiliteit maakt dat mensen iets te betekenen willen hebben in hun gemeenschap. Natuurlijk, we handelen geregeld uit eigenbelang. Maar we verlangen ook naar een doel dat verder ligt dan ons eigenbelang. We willen ook enthousiast kunnen worden, we verlangen er ook - juist! - naar om boven onszelf uit te stijgen.

Humanisten kunnen, denk ik, een zinvolle interventie doen in het huidige publieke debat door vanuit hun mensbeeld consequent te wijzen op de tekortkomingen van het instrumentalisme en het individualisme. Als ze een nieuw, elegant moralisme voorstaan en pleiten voor de erkenning van de menselijke behoefte aan enthousiasme, dan blijven ze hun aard trouw en komt de mediabelangstelling vermoedelijk vanzelf wel.

Mensen zijn niet volmaakt en zullen dat ook nooit worden. Soms is de vrijheid ons te veel. In die zin zal het menselijk leven altijd een 'onvoltooide tuin' blijven, zoals Todorov met een beeld van Montaigne aangeeft. Maar waarom zou die conclusie je dwingen om bescheiden te doen over je tuintje? Ik zou willen dat humanisten in hun onvoltooide tuin niet alleen hun vergeet-me-nietjes koesteren, maar ook eens wat distels, zonnebloemen en berenkluwen zouden planten. H

Tzvetan Todorov, 'De onvoltooide tuin; het humanistisch denken in Frankrijk'. Uitgeverij Atlas, 320 blz, f49,90. ISBN 90 450 0258 2.

Op 16 oktober is er in Utrecht om 20.00 uur een debat over de toekomst van het humanisme. Kritische forumleden: onder anderen Heleen Pott en Hans Wansink. Voor informatie en reserveringen bel met Tumult, 030 - 2332430.